

о. СТЕПАН ПАП

ІКОНИ Й ІКОНОПИСАННЯ
НА ЗАКАРПАТТІ

Закарпатські українці¹ завжди любили й шанували свій східний обряд і ним дорожили, наче своїм життям. Історичні джерела вказують на те, що народ, хоч віками був закріпачений і переживав тяжкі злидні, все ж таки на потреби своєї церкви він жертвував навіть і те останнє, що йому ще лишилося. Побожний народ, залишений на власні свої сили, заподадливо дбав також про прикрасу Божих храмів. Закарпатські дерев'яні церкви – це дорогоцінні перлини Карпат, і сьогодні про них говорять далеко поза межами Срібної Землі. А майстерно різьблені іконостаси та народним духом навіяні старинні ікони – це живий доказ глибокої віри й прив'язання народу до своєї Церкви й свого обряду.

Від самих початків Церква була одинокою покровителькою малярства на Закарпатті. На жаль, багато давніх закарпатських цінних ікон пропало. Самі священники не розуміли вартости стародавніх ікон. Вони уважали їх примітивними й часто їх замінювали новими, модерними, іноді дуже сумнівної мистецької вартости. Таким чином багато дорогоцінних старовинних ікон викинено або зложено десь на складі, де вони тільки припадали порохом і нищилися. Вірні, а то й самі священники, несвідомі мистецької краси й вартости старих ікон, продавали їх по дешевій ціні, а часом і безплатно віддавали ці рідкісні пам'ятки народної культури, щоб тільки позбутися «старого барахла».

У новіших часах відносно цього настала велика зміна. Закарпатськими старинними іконами почали цікавитися дослідники мистецтва, науковці, а навіть самі мистці церковного живопису. Проте слід підкреслити, що деякі дослідники не мають правильного погляду на закарпатські ікони, тобто на їхній історичний розвиток, на їхніх виконавців, чи на їхнє справжнє значення й призначення. Тому, перш ніж приступимо до розповіді про розвиток закарпатського іконописання, представимо важливіших дослідників, що писали чи вивчали церковне мистецтво в Мукачівській і Пряшівській єпархіях.

ВАЖЛИВІШІ ДОСЛІДНИКИ

Між дослідниками ікон на першому місці слід згадати закарпатського священника Івана Сильвая (1838-1904), що під псевдонімом – *Священник Урііл*, написав працю: *Наші сокровища*. В українській мові вона залишилась у рукописі, зате 1902 року появи-

лася друком угорською мовою.² У своїй праці о. Сильвай згадує іконописця чудотворної ікони в Маріяповчі, як також малярів інших закарпатських чудотворних ікон, а саме Клокоцівської, Павлівської та Микульської.

Далі варто б згадати пряшівського священника й письменника о. Діонісія Зубрицького (1895-1949), що також цікавився історією закарпатського іконописання й опублікував основну статтю про іконописця Йосифа Змія-Миклошшія,³ про якого далі розкажемо обширніше.

Перша загальна розвідка, що вже охоплювала розвиток і коротку історію закарпатського іконописання, появилася щойно в 1936 р. з-під пера В. Саханева.⁴ Далеко ґрунтовніша й повніша історія закарпатського іконописання подана в статті: *Сучасні руські художники*, що її опублікував 1942 р. А. Изворин.⁵ Статтю Изворина можемо безсумнівно назвати першою спробою історії закарпатського малярства. В ній включена також історія іконописання.

Треба однак признати, що тільки завдяки радянським науковцям закарпатське іконописання збудило загальне зацікавлення не тільки в Радянському Союзі, але також у вільному світі. Зацікавлення закарпатськими іконами викликала цінна праця українського дослідника Г. Н. Логвина *По Україні – Стародавні мистецькі пам'ятки*, яка появилася друком у Києві 1968 року.⁶ Коли ж Логвин обмежився тільки до Закарпатської області, тобто до Мукачівської єпархії, то про іконописання на Пряшівщині заговорив словацький дослідник А. Фріцкій.⁷ Йому ми завдячуємо люксове видання, частинно кольорове, українських ікон Пряшівської єпархії, яку автор, на жаль, розцінює як спадщину словацької культури.⁸

1973 р. у пряшівському *Благовісникові* я коротко згадав про наших закарпатських іконописців у вступі до статті про визначного закарпатського іконописця Осипа Бокшая.⁹ Згодом, 1980 року, появилася інша люксова праця словацького мистця С. Ткача,¹⁰ який ще виразніше наголошував словацький характер українських ікон Пряшівщини, ніж його попередник Фріцкій.¹¹ На це я живо заре-

² Український рукопис: Наші сокровища з єпископської бібліотеки попав між рукописи Ужгородського державного університету. Малярською мовою праця Сильвая появилася під заголовком: Uriel. Kincseink – Csodatevő Szent Képek leirása. – Ungvar, 1902.

³ Торисин (о. Д. Зубрицький), «Йосиф Змія-Миклошшій (1792-1841)», стаття у *Підкарпатська Русь*, Ужгород, 6 (1925) 89-90.

⁴ V. Sachaněv, «Malba ikon na Poodkarpatské Rusi», art. in *Podkarpatská Rus* / red. J. Zatloukal. – Bratislava, 1936. – P. 245-248.

⁵ А. Изворин (Е. Недзельський). Сучасні руські художники // *Зоря-Найна*. – Ужгород, I (1942). – С. 387-415; II (1943). – С. 258-284.

⁶ Про закарпатські мистецькі пам'ятки Логвин розписується на С. 354-390.

⁷ A. Frscký. Ikony z Východného Slovenska. – Košice, 1971.

⁸ A. Frscký. O ikonách Východného Slovenska // art. in *Kalendar Gréckokatolíkov na rok 1971*. – Bratislava, 1970. – P. 45-55

⁹ S. P. (S. Pap). Naš velikij mal'ar ikon // art. in *Kalendar Blahovistnika na 1973 rik*. – Prjašiv, 1972. – P. 93-96.

¹⁰ S. Tkáč. Ikony zo 16-19 storočia na severovýchodnom Slovensku. – Bratislava, 1980.

¹¹ Див. основну критику М. Мушинки: Чиї це ікони – словацькі, карпатські, костельні чи українські // *Jurnal of Ukrainian Studies*. Toronto. – Vol. VI, 1 (1981). – С. 79-89.

¹ Говорячи про закарпатських українців, маю на думці всіх українців, що живуть на південь від хребта Карпатських гір, тобто в теперішній Закарпатській області України, як теж на Пряшівщині, у Східній Словаччині. Під церковним оглядом вони творили Мукачівську й Пряшівську єпархії.

агував двома статтями, написаними словацькою мовою,¹² але й це не допомогло.

Словаки, подібно як на Лемківщині поляки, чваняться українськими іконами як здобутком своєї власної культури.

Про закарпатських живописців багато писав пражський мистець Степан Гапак на сторінках українських журналів «Дружно вперед» і «Дукля».¹³ Його основна праця – це: *Образотворче мистецтво українців Чехословаччини (1918-1945)*, але в ній він не торкається церковного живопису.¹⁴ Однак у своїй статті «*Ікони – надбання народної культури*» Гапак високо оцінює старовинні ікони, особливо народних малярів-самоуків XVII-XVIII в.¹⁵

Найосновніша розвідка про образотворче мистецтво на Закарпатті – це солідно написана праця Григорія Островського, що появилася на книжковому ринку 1974 року.¹⁶ У своїй праці Островський звертає увагу також на іконописання закарпатських митців. Якщо в нього знайдуться і деякі історичні неточності,¹⁷ то вони переважно зродились через брак відповідних джерел. Однак слід підкреслити, що майже всі визначніші закарпатські художники були вперше іконописцями, а щойно додатково живописцями.

Нарешті годі оминати працю іншого радянського мистецтвознавця, П. М. Жолтовського, який у монографії про український живопис XVII-XVIII віку значну частину присвятив також іконописанню, включно з іконописанням на Закарпатті.¹⁸

ЗАКАРПАТСЬКІ ЧУДОТВОРНІ ІКОНИ

На Закарпатті художники церковного малярства втішались великою пошаною, бо вони спричинялись до величі й краси Божих храмів і розвивали духовну культуру Срібної Землі. А тому, що церковні приписи щодо писання ікон були точно усталені й вимогливі, то ікони мусіли писатись на мистецькому рівні й визначатись художньою вартістю. Ось чому мукачівський владика Мануїл М. Ольшавський під час загальної візитації своїх парафій у рр. 1750-1752 сумлінно приглядався іконам і церковному стінописанню, наскільки вони відповідали церковним приписам. У своєму канонічному звіті

Владика відтак подав також мистецьку вартість деяких церковних ікон, як теж іконостасів.¹⁹

Давні закарпатські іконописці нам мало відомі, хоч деякі з них прославилися чудами, що їх докладно описав о. І. Сильвай-Уриїл у своїй цінній книжечці *Наші сокровища*.²⁰ Щоб мати ясний образ чудотворних ікон на Закарпатті, наведемо бодай коротку історію цих, уже століттями почитаних ікон:

I. Найстарша з них – це *Мукачівська ікона*, яку подарував Папа Пій XI Святомиколаївському монастиреві оо. Василян на Чернечій горі біля Мукачева 1926 року.²¹ Сама ікона походить з XV сторіччя і намальована десь у Візантії, може бути й у самому Царгороді.²² Вона представляє Пресвяту Богородицю з малим Ісусом, що Його тримає на лівому рамені. Ісус у лівій руці держить земну кулю, а правую благословляє всіх, що почитають Його Пресвяту Матір. По обох боках Богородиці напис грецькими буквами – МНТНР КУРІΟΥ (Мати Господа). Хто написав цю ікону і як вона дісталася до Риму – не відомо. Одне певне, що цілими віками її зберігали у Ватиканському музеї, поки Папа не зволив подарувати її закарпатським українцям. Вдячні почитателі назвали цю ікону – *Заступниця Мукачівська*.²³

II. Уже на початку XVII сторіччя у Краснобрідському монастирі Святого Духа почиталась старинна чудотворна ікона, якої початки сягають глибше в давнину. З часом навколо неї зродились різні легендарні оповідання, так що тепер годі усталити історичні початки ікони й самого Святодухівського монастиря у Красному Броді на Земплинщині.²⁴ Одно певне, що на порозі XVII ст. при монастирі вже стояла окрема капличка, в якій зберігалась чудотворна ікона, довкола якої горнулися богомольці навіть з галицького боку Бескидів.²⁵

Під час Раковцієвого повстання (1706) дерев'яна церква з монастирем згоріла, уціліла тільки капличка з чудотворною іконою.²⁶ Щойно 1729 р. василіяни повернулись до Красного Броду й відбу-

¹² Š. Pap. Ikonomal'ba v našej eparchii // art. in *Gréckokatolícký kalendár na 1982 r.* – Bratislava, 1881. – P. 101-121; Š. Pap. Naši ikonopisci 20. Storočia // art. in *Gréckokatolícký kalendár na 1983 r.* – Bratislava, 1982. – P. 69-73.

¹³ Список усіх статей Гапака між 1951-1981 р. поданий у його збірнику: *Сила ангажованого мистецтва* // упоряд. С. Осавчук. – Пряшів, 1983. – С. 251-258.

¹⁴ С. Гапак. Образотворче мистецтво українців Чехословаччини 1918-1945. – Пряшів, 1975.

¹⁵ Див.: *Дружно вперед*. – Пряшів, 7 (1968). – С. 20.

¹⁶ Г. Островський. *Образотворче мистецтво Закарпаття*. – Київ, 1974.

¹⁷ На с. 15 Островський подає, що М. Манкович не мав академічної підготовки (скінчив у Відні); тільки побіжно згадує Й. Змія-Миклошшія, а І. Ромбауера взагалі не подає тощо.

¹⁸ П. М. Жолтовський. Український живопис XVII-XVIII ст. – Київ, 1978.

¹⁹ Звіти еп. М. М. Ольшавського про канонічну візитацію подав В. Гаджега: «Додатки к історії русинів і руських церковей» у поодиноких жупах, що появилися у «*Науковому Збірнику Т-ва Просвіта*» (Ужгород, 1922-1936). Характеристика ікон Ольшавським: «образи красні», «ікони прости», «образи лиш паперові», «образи роботи тутешнього маляра» тощо.

²⁰ На основі книжечки Уриїла-Сильвая автор описав усі закарпатські чудотворні ікони у «*Благовістнику*» (Пряшів, 1987. – Ч. 12; 1988. – Ч. 7) під спільним заголовком: «Пречиста Діва Марія в житті наших епархій».

²¹ Ст. Р. (ешетило, ЧСВВ). «Образ Пресв. Богородиці, дарований Святішим Отцем Пієм XI мукачівському монастиреві», стаття у «*Записки ЧСВВ*» (Жовква, II (1927). – С. 411-416).

²² Внизу з лівого боку ікони позначений рік – 1453, тобто рік упадку Царгороду.

²³ Див.: *Записки ЧСВВ*. – Рим, XI (1982). – С. 154.

²⁴ К. Заклинський. Нарис історії Краснобрідського монастиря // Науковий Збірник Музею української культури (МУК) в Свиднику. – Пряшів, 1965. – Т. I. – С. 43-45.

²⁵ М. Ваврик, ЧСВВ. По Василянських монастирях. – Торонто, 1958. – С. 249-251.

²⁶ Перед Краснобрідською іконою ставались численні чуда, однак вони ніколи не були перевірені церковними властями. Богобійний народ все-таки вірив у чудесне її заступництво і залюбки до неї прибігав, укладаючи в честь Краснобрідської Богородиці окремі духовні пісні. – Див.: С. Пап. «Пречиста Діва Марія в житті наших епархій», у *Благовістник*, 1 (1988). – С. 8.

дували вже камінний монастир і церкву, а при чудотворному джерелі поставили нову, пізньобарокову каплицю, в якій приміщено прославлену на цілу Маковицю чудотворну ікону, що її 1769 р. відновив монастирський іконописець, ієромонах Михайло Спалінський, ЧСВВ.²⁷ З часом ікону торжественно вкоронували й покрили позолоченою шатою.

Нещодавно, 1972 року, Краснобрідську чудотворну ікону відреставрував академічний художник Микола Йордан, про якого буде слово нижче. Він теж написав вірогідну копію чудотворної ікони.²⁸

III. Дальшою чудотворною іконою є *Клокочівська Богородиця*, написана невідомим малярем перед 1670 роком, коли то вона чудесно просльозилась.²⁹ Того року мадярські повстанці-куруци спалили клокочівську церкву. Але вірні, рятуючи чудотворну ікону, примістили її у міському сховищі дорожчостей у Пряшеві. Незабаром ікона дісталася в руки графині Софії Баторі, вдови князя Юрія II Раковці († 1660), а вона примістила її у своїй замковій каплиці в Мукачеві.

1. Мукачівська Богородиця з 1453 р.

²⁷ J. Basilovits. Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits. – Cassoviae, 1799. – Р. II. 178-183.

²⁸ М. Поташ, ЧСВВ. Красний Брід // Греко-католицький календар на 1985 рік. – Братіслава, 1984. – С. 86-88. Там також знімка ікони перед і по реставрації.

²⁹ Про Клокочівську чудотворну ікону див. статті автора у «Благовістнику» (1970. – Ч. 5. – С. 1-6, 11), де подана й важлива література: Благовістник. – 1987. – Ч. 12. – С. 7-8; 1988. – Ч. 1. – С. 18-9; Ч. 2. – С. 8-9.

2. Краснобрідська Богородиця з XVII ст.

3. Клокочівська Богородиця, перед 1670 р.

4. Маріяповчанська Богородиця, 1676 р.

1711 р., після придушення повстання Ференца II Раковці († 1735), цісарські війська зайняли Мукачівську фортецю і забрали з собою до Відня також Клокочівську плакучу ікону, де її приміщено в цісарській домашній каплиці. Тоді відізналось місто Пряшів, домагаючись повернення Клокочівської ікони. Після довгих переговорів цісарева Марія Тереза (1740-1780) наказала віденському маляреві Ф. Крамерові зробити копію дорогоцінної ікони, яку 12 березня 1769 р. врочисто перенесено до Пряшева й передано міській управі.

Після створення Пряшівської єпархії (1818),³⁰ міська управа передала цю копію Клокочівської ікони єп. Г. Тарковичеві, а він примістив її в своїй домашній каплиці, як на престольний образ. Але клокочівські вірні заврушилились і домагалися, щоб Пряшівський владика віддав цю копію чудотворної ікони до їхньої парафіяльної церкви для всенародного почитання. Щойно наслідник Тарасовича, єп. Й. Гаганець (1843-1878), доручив акад. маляреві Ігнатієві Рошковичові написати іншу копію ікони для Успенської церкви у Клокочеві, де її відтоді публічно почитають.³¹ До відновлення всенародного почитання Клокочівської Богородиці, яка 1948 р.

³⁰ А. Пекар, ЧСВВ. Нариси історії Церкви Закарпаття. – Рим, 1967. – С. 83-94.

³¹ Благовістник. – 1983. – Ч. 11. – С. 1, де подана теж знімка першої копії ікони з підписаним текстом по-мадярськи: «Правдивий образ Божої Матері, котрий 1670 р. в церкві руського (українського) села Клокочово, що належить до Винянського замку в горішній Мадярщині, на очах многих свідків сльозив, а відтак, коли його якісь еретики (мадярські куруци) штиком пробивали, заливаючись сльозами, плакав».

була врочисто коронована, багато спричинився відданий «син Марії», о. Іван Чекан, непохитний ісповідник св. віри.³²

IV. Найбільш прославлена чудотворна ікона на Закарпатті – це *Маріяповчанська*, що аж трьома наворотами просльозилася (в рр. 1696, 1715 і 1905) і зберігається в монастирській церкві оо. Василян.³³ Ікона, що просльозилася 1696 р., була написана «тутешнім», тобто закарпатським народним іконописцем, Степаном Папом 1676 року. З протоколу урядового дослідження сльозіння знаємо, що він був братом тодішнього пароха в Повчі.³⁴

Уже наступного року після урядового потвердження чудесного сльозіння ікону, на приказ цісаря Леопольда I, врочисто перевезено до Відня й приміщено в соборі св. Стефана для публічного почитання. Ікона залишилась там аж до сьогодні. Зате незаний віденський маляр зробив копію Папової ікони, що її відтак приміщено в Маріяповчанському храмі на місці оригінальної. І дивне диво! 1715 р. не оригінальна ікона у Відні, але її копія в Маріяповчі знову заплакала. Тим-то сама Божа Мати об'явила, що Вона бажає бути почитана таки серед бідного українського населення в Маріяповчі. Це вона наче потвердила повторним, з черги третім чудесним сльозінням, 1915 року.³⁵

V. Іншою чудотворною іконою закарпатських українців є *Микульська Богородиця*, що її написав 1681 р. маляр-самоук, свящ. Лука, закарпатець.³⁶ Вона сльозила три роки після чуда в Маріяповчі, протягом 26 днів, тобто від 16 січня до 11 лютого 1699 року. У той час парафія Микула, розташована в глибині Семигороду, ще належала до Мукачівської єпархії. Церковні власті вислали тоді оо. Єзуїтів з поблизу міста Клуз перевірити чудо. А єзуїти, під прикриттям досліджування, забрали чудотворну ікону з собою до Клузу й примістили її у своїй церкві над головним престолом. Після розв'язання єзуїтів 1773 р. оо. Піяристи перенесли Микульську чудотворну ікону до своєї церкви, де вона знаходиться до сьогодні. Таким чином, ще одна закарпатська чудотворна ікона опинилася в чужих руках.³⁷

³² Згаданий о. І. Чекан був парохом Клокочова в рр. 1945-1950. Про нього див.: А. Пекар, ЧСВВ. Ісповідники віри нашої сучасності. – Рим, 1982. – С. 286-289.

³³ А. Кралицький, ЧСВВ. Монастир Марія-Повчанській // Листок. – 1890. – Ч. 3. – С. 32-33; Записки ЧСВВ. – Рим. – 1949. – Ч. 1. – С. 79-83. Опис ікони і перших двох сльозіннь подає докладно: Uriel. Kincseink. – Р. 9-84; 102-160.

³⁴ Містечко Повч, Саболчського комітату, в глибині Мадярщини, в пол. XVII ст. було залюднене українцями й вони собі спорудили дерев'яну церковцю. Їхнім парохом став о. Данило Пап, брат автора ікони. Після повторного сльозіння ікони, вдячні селяни додали до назви свого поселення - Марія, звідки й пішла назва: *Маріяповч*. – Uriel. Kincseink. – Р. 9-17.

³⁵ Докладну історію Маріяповчанської чудотворної ікони подає автор: *Благовістник*. – Пряшів. – 1988. – Ч. 3. – С. 8-9; Ч. 4. – С. 8-10; Ч. 5. – С. 8-10.

³⁶ Uriel. Kincseink. – Р. 87-91.

³⁷ Микульську церкву, при якій відбувались щорічно прощі до *Плакучої Богородиці*, 1936 р. перебрали під свою охорону румунські оо. Василяни: *Записки ЧСВВ*. – 1982. – Ч. XI. – С. 211-212. Повну історію Микульської ікони автор подав у *Благовістник* (1988. – Ч. 6. – С. 6). Сьогодні по-румунськи Микула називається *Monastiria Nikula*.

VI. З візитацій марамороських монастирів 1749 року довідуємося ще й про плакучу ікону Божої Матері в Кричівському монастирі.³⁸ Про саму ікону, хто й коли її малював, нічого не знаємо, бо протокол візитації згадує тільки те, що в Кричеві, в тамошній монастирській церкві,³⁹ ікона Пресв. Богородиці плакала чотири тижні. Тож Мукачівський архимандрит оо. Василіян о. Йосиф І. Годермарський († 1729) відніс Кричівську чудотворну ікону до Ягера для урядового перевірення. Ікона там таки й застрягла.⁴⁰ Щойно на початку 1720 р. Ягерський генеральний вікарій переслав архим. Годермарському анкету для переслухання свідків і уповноважив його, щоб разом з сусіднім римо-католическим священиком перевів канонічне опитування про чудесне сльозіння, а протокол щоб переслав до Ягерського єпископа.⁴¹

На жаль, нам не відомий висновок канонічного опитування архим. Годермарського. Тим часом у Кричівській монастирській церкві поставлено іншу ікону Пресв. Богородиці, і вона також просльозилась. Так Кричівський монастир став важливим відпустовим центром цілої Мараморощини. Коли ж 1721 р. Мараморощину остаточно підпорядковано Мукачівському з'єднаному єпископові,⁴² Марамороський православний єп. Доситей Теодорович († 1735) захопив цю другу Кричівську ікону й передав її комендантові Хустського замку, баронові Куклендерові,⁴³ а цей примістив її у замковій каплиці. 1766 р. блискавка вдарила у склад боєприпасів і рознесла цілу кріпость, що відтоді зосталась у самих руїнах.⁴⁴ Ось так пропав слід і за Кричівською плакучою іконою.

VII. Нарешті слід згадати ще чудотворну ікону у Павлові (Pálfalva) біля Мішкольцю, в Мадярщині, що належало в тому часі до Мукачівської єпархії.⁴⁵ Павлівська ікона сльозила на початку 1717 року понад один місяць. В протоколі слідчої комісії жителів Павлова називають – *русинами* (українцями), а їхнього пароха, о. Петра Липницького, *руським* (українським) священиком. Ікону з наказу Ягерського римо-католического єпископа віднесли до Ягера, де її захова-

ли й ніхто не знав, що з нею сталося. Аж 1950 р. вона раптом «з'явилася» в ягерському храмі оо. Міноритів. Щойно 1973 р., на натиск Гайдудорозького греко-католического єп. Емерика Тимка († 1988), ікону нарешті привернено до Павлівської церкви, де відбуваються відпусти в день Зшестя Святого Духа.⁴⁶

3. ІКОНОПИСАННЯ XVII-XVIII ВІКІВ

Імена давніх закарпатських іконописців нам мало відомі, хоч у їхніх іконах так і відбивалась народна творчість духа. Загально можемо сказати, що це були – *народні мистці*, як про них висловлюється вище згадуваний радянський дослідник Г. Островський: «Дослідники стародавнього закарпатського живопису відмічають, що уся творчість в галузі іконопису Карпатської Русі повинна бути визнана народною в самому прямому розумінні слова. Її іконописці в переважній кількості не тільки ніде не вчилися, але й за пензель бралися чи не в міру необхідності. Переважна частина ікон, безсумнівно, писана живописцями-самоуками, які навряд чи знали про іконописні школи, традиції і напрями... Це правильне в цілому судження не варто, однак, приймати буквально. На Закарпатті, безперечно, працювало немало професійних живописців, які добре володіли засобами свого мистецтва. Навіть у рамках власне народного, селянського напрямку іконопису, ми зустрічаємося зі справжніми майстрами».⁴⁷

Професійне художнє малярство на Закарпатті, із-за матеріальних причин, розвивалося дуже кволо й нерівномірно. Все ж таки, почавши від XVII сторіччя, вже починаємо пізнавати імена й художні ікони деяких професійних живописців. Таким був *Іван Щирецький*, перемиський майстер, відомий з 4-х іконостасних образів, що їх намалював 1679 р. для церкви с. Суха Свидницької округи на Пряшівщині.⁴⁸ Виконані ним картини: *Усікновення, Перенесення мощей св. Миколая, Жертвоприношення Авраама та Преп. Антонія й Теодосія Печерських* – «вражають не лише простотою, щирістю і наивною чистотою живописного ладу, але і яскравою декоративністю композицій і колориту, своєрідною стилізацією».⁴⁹

Майстром іншого плану був його сучасник, «маляр мукачівський», *Ілля Бродлакович-Вишенський*, родом зі Судової Вишні, Львівської області.⁵⁰ Він відомий зі своїх підписів на іконах у селі Руськім і Шелестовім, написаних 1666 р. Ранні його ікони написані в першій половині XVII ст.: *Покрова* з 1646 р. (зараз у Львівському музеї українського мистецтва), *св. Архангел Михаїл* (Ужгородський художній музей) та *Деїсус* (приватна збірка в Москві), виконані в яскравому колориті та чіткій компози-

³⁸ Див.: Г. Кінах, ЧСВВ. Посіщення марамороських монастирів 1749 р.; звіт протоігумена, опублікований у: Записки ЧСВВ. – Жовква. – 1926. – Ч. II. – С. 105-122; А. Кралицький, ЧСВВ. Обитель Кричовська // Світ. – Ужгород. – 1869. – Ч. – С. 52.

³⁹ Це була дерев'яна церковця, споруджена 1702 р. на честь Пресвятої Богородиці.

⁴⁰ Ягерські єпископи аж до усамостійнення Мукачівської єпархії 1771 р. приписували собі судову владу над цілим Закарпаттям, включно з греко-католиками, а Мукачівського владику вважали тільки своїм «обрядовим вікарієм». Тому архим. Годермарський звертався до Ягера, щоб перевірити чудесне сльозіння в Кричівській монастирській церкві. Саме тоді йшло перевіряння другого сльозіння у Маріяпівчі, через що слідство над Кричівським чудом так і застрягло.

⁴¹ Повний текст уповноваження з 25 лютого 1720 р. подав о. Кінах: Записки ЧСВВ. – 1926. – Ч. II. – С. 110.

⁴² А. Пекар, ЧСВВ. Нариси... – С. 76-78.

⁴³ Про Куклендера, коменданта хустського замку, згадує J. Dušánek: Chust v Maramoroši. – Chust, 1937. – Р. 96.

⁴⁴ Ibid. – С. 101-103.

⁴⁵ Тепер с. Павлово належить до Мишкольцького екзархату, але в той час село було заселене українцями й належало до Мукачівської єпархії.

⁴⁶ Uriel. Kincseink. – Р. 174-175; див. теж статтю автора: Благовістник. – 1988. – Ч. 6. – С. 6-7.

⁴⁷ Г. Островський. Вказана праця. – С. 10.

⁴⁸ Див.: Словник художників України (далі: СХУ). – Київ, 1973. – С. 263.

⁴⁹ Г. Островський. Вказана праця. – С. 12.

⁵⁰ Там само; СХУ. – С. 35.

ції, вражають своєю величністю. Пізніші його варіанти, з другої половини XVII ст., як: *Христос Вседержитель, св. Миколай, Пресв. Богородиця* і *Собор св. Архангела Михаїла*, визначаються м'якшим, трохи ліричним колоритом, стриманим малюнком та площинною формою картин.

5. Ікона Умоління (Деїсус) з кол. іконостаса в с. Рівне, Пряшівщина, XVI ст.

6. Ілля Бродлакович. Архистратиг Михаїл. XVII ст.

Розбіжність манери виконання ікон з підписом *Бродлакович-Вишенський* заставляє догадуватися про двох різних майстрів, можливо «батька і сина». ⁵¹ Більшість Бродлаковичевих ікон, включно з про-

славленою іконою св. Архангела Михаїла з Шелестівської церкви, сьогодні знаходяться в Закарпатському художньому музею в Ужгороді. ⁵²

У другій пол. XVII ст. на Закарпатті працювало чимало земляків Бродлаковича з Вишенської школи, яких ікони прикрашували закарпатські церкви. Між ними на першому місці слід згадати *Яцька з Вишні*, якого «творчість стоїть на межі професійної майстерності і імпровізаторства народних художників-примітивістів, характерна для художнього осередку, до якого він належав». ⁵³ Відомі його композиції: *Розп'яття з чотирма предстоячими* та *Страшний суд* з 1656 р., намальовані для церкви с. Домашино, недалеко Вел. Березного. ⁵⁴ Подібним до Яцькового *Розп'яття* – це *Розп'яття* в с. Сухе, на якому видніє підпис: «Йоанн, маляр Вишенській, Р.Б. 1678». Його ж іконам властиві строгість композиції та нахил до реалізму. ⁵⁵

В Ужгородському художньому музеї з того часу знаходиться ще одне *Розп'яття*, підписане: «Грицько з Вишні». Вже більше знаний на Закарпатті *Стефан Вишенський*, що своїми іконами прибрвав церкви у с. Цюшка (1656) і в с. Стара Стужиця (1688). У с. Бистрий на Свалявщині збереглися ікони *Якова Вишні*, написані 1682 року. ⁵⁶

Характерною рисою художників з Вишні є сумлінне підписування своїх ікон. Це слід розуміти як ознаку почуття власної мистецької гідності й поваги до рідної малярської школи у Судовій Вишні. За свідченням Островського, їхня творчість «розвивалась в одному руслі, в одному напрямі з іншими живописцями XVII ст., що працювали в Галичині та в Східній Україні. Це ще раз свідчить про спільність художньої культури й прагнень одного (українського) народу, штучно розділеного державними кордонами». ⁵⁷

Із підписів на образах ми також дізнаємося про іконописців XVIII ст., а саме на Пряшівщині – *Андрій Гаецький* 1736 р. розмалював іконостас у с. Венеція, ⁵⁸ а *Микола Гаецький*, підписуючись «маляр Бардіївський», 1744 р. розписав іконостас у дерев'яній церкві с. Ядлінка. ⁵⁹ Вівтарна ж ікона *Коронація Богородиці* з 1782 р. в с. Брежани підписана латинським шрифтом: *Franciscus Ferdinandy*. ⁶⁰

У половині XVIII ст. мистецьким осередком Закарпаття став Хуст, малярі якого визначались декоративним і простонародним живописом. ⁶¹ З Хустської малярської школи вийшов «Ілля, маляр Хус-

⁵² Г. Н. Логвин. По Україні – Стародавні мистецькі пам'ятки. – Київ, 1968. – С. 384.

⁵³ П. М. Жолтовський. Вказана праця. – С. 45.

⁵⁴ СХУ. – С. 269.

⁵⁵ СХУ. – С. 91; П. М. Жолтовський. Вказана праця. – С. 45, приписує живопис іконостаса в с. Сухе Стефанові Вишенському.

⁵⁶ Г. Островський. Вказана праця. – С. 12.

⁵⁷ Там само. Тут можна б навести картину «Страшний суд» у с. Новоселиця (1662 р.), на якій зображені також запорожці. Вона докладно описана у Логвина, 369-372.

⁵⁸ Б. Ковачевичова-Пушкарьова, І. Пушкар. Дерев'яні церкви східного обряду на Словаччині // Науковий збірник МУК в Свиднику. Т. V. – Пряшів, 1971. – С. 261-262.

⁵⁹ Там само. – С. 461-462.

⁶⁰ Там само. – С. 49.

⁶¹ Г. Н. Логвин. Вказана праця. – С. 357.

⁵¹ П. М. Жолтовський. Український живопис XVII-XVIII ст. – Київ, 1978. – С. 43.

ки», який 1737 р. відновив іконостас у с. Колодне Іршавського району.⁶² Трохи більше вже знаємо про закарпатських малярів другої половини XVIII ст., між якими вирізнявся – *Стефан, маляр Терельський* (с. Тереля, Тячівський район), що розписав 1779 р. церкву св. Параскеви у с. Олександрівка Хустського району. Сам мистець схилився до аскетичного зображення постатей святих, зате його картини живі, насичені побутовим елементом і динамізмом народного життя. Це вже майстерне завершення закарпатського народного малярства.⁶³

4. МИСТЕЦЬКИЙ РОЗМАХ У ПЕРШІЙ ПОЛ. XIX СТОРІЧЧЯ

Після т. зв. «народних малярів» у першій половині XIX ст. на сцені закарпатського малярства з'явилися добре вишколені мистці, що вже покірили малярські академії й здобули собі призвання професійних малярів, тобто: Йосиф Змій-Миклошій⁶⁴ і Михайло Манкович, що навчались у Віденській академії мистецтва, як також Іван Ромбауер, що закінчив Петербурзьку малярську академію. Про них уже маємо докладніші інформації.

а) *Йосиф Змій-Миклошій (1792-1841)*⁶⁵ був першим урядовим малярем Пряшівської єпархії. Народився 20 березня 1792 р. в бідній селянській родині с. Словінки Спішського комітату. Вже в початковій школі він відзначався бистрим розумом і замилюванням до науки. Влітку він часто виходив на горбочок за селом і рисував усе, що тільки вражало його природною своєю красою. Місцевий парох о. Михайло Дудинський спостеріг малярський хист хлопчини й намовив його батька, щоб вислав його до школи при Краснобрідському монастирі, де, крім науки, він мав нагоду привчитися також малярській штуці у тамошнього старенького монаха-іконописця. А що талановитий юнак утішався гарним голосом і любив церковні відправи, то незабаром він виробився також на доброго дяка.

Щоб багатонадійний юнак міг далі вчитися малярства, о. Дудинський виклопотав для нього пост-церковного півця при греко-католическій церкві св. Варвари у Відні. Ставши дяком при св. Варварі, 1814 р. Змій поступив до Віденської академії мистецтва, де

⁶² Там само. – С. 361. Ілля правдоподібно й заснував малярську школу в Хусті.

⁶³ *Г. Островський*. Вказана праця. – С. 14; Г. Н. Логвин. *Вказана праця*. – С. 369; СХУ. – С. 219.

⁶⁴ Родинне його ім'я було – *Змій*. Але що в селі було кілька родин з ім'ям Змій, то батька нашого художника Миколу змаляршено прозвали Змієм-Миклушом, а його сина *Миклушиком*, тобто Змієм-Микольцем. Отримавши диплом художника, він відтак змаляризував свос ім'я на Miklossy, з якого Торисин вивів українську форму назви Змій-Миклошій. У СХУ (С. 90) його ім'я подане як *Змій-Микловський*.

⁶⁵ Повну біографію Змія-Миклошія подають: *Торисин // Підкарпатська Русь*. – Ужгород. 1925. – Ч. 6. – С. 89-90; *С. Гапак // Дружно вперед*. – Пряшів. – 1951. – Ч. 4. – С. 19-21; *С. Пап // Греко-католицький календар на 1982 рік*. – Братислава. – 1981. – С. 109-113; *І. Мацінський // Дукля*. – Пряшів. – 1984. – Ч. 3. – С. 77-78. По-словацьки: *J. Alexy. Osudy slovenských výtvarníko*. – Bratislava, 1948. – Р. 78-81.

навчався малярства у визначних художників. Після чотирьох років навчання він здобув диплом професійного маляра й славу здібного художника. Коли б Змій-Миклошій був залишився на чужині, він міг стати славним малярем, але його серце рвалось у рідні сторони. Його очарували побутові картини бідного українського народу, що їх він по-майстерськи відображував на своїх ранніх полотнах.

Вдома, на Пряшівщині, Змій мусів думати й про своє існування, тому він узявся до розписування церков і іконостасів, що їх він писав не так своєю художньою рукою, як радше своїм серцем, сповненим живучої віри. Тому цілком не дивно, що вже 1823 р. Пряшівський єп. Григорій Таркович назначив його урядовим малярем єпархії. Але з невідомих нам причин, він зайняв своє місце єпархіяльного маляра щойно після десяти років.

У своїй рідній єпархії Змій-Миклошій уміло писав одну за одною ікони, що чарували серця вірних. Малював і розписував іконостаси по цілій єпархії, починаючи з катедрального храму в Пряшеві, де майстерно розписав і бічну каплицю св. Хреста (1835). Хто ж не подивляється його іконостасних образів у с. Варганівці, Руська Нова Весь, Койшов, Пітрова, чи у Мучоню (тепер у Мадярщині)? Хто ж не захоплюється його чудовими іконами у с. Решів, Собош, Фіяш, а хоча бус. Великий Сулін? В них усіх відображається геніяльність завершеного художника.

Ради цілоти зображення Словінського маляра, варто підкреслити, що він відзначався також на полі світського живопису, зокрема як портретист і пейзажист. Можемо сміло сказати, що Змій-Миклошій як автор цілого ряду «портретів, пейзажів і жанрових картин з життя закарпатських українців став по суті основоположником закарпатського світського живопису».⁶⁶

На жаль, більшість його «світських» творів затрапились і сьогодні відомі нам тільки з літературних згадок, хоч його полотна були поштовхом до поживлення образотворчого мистецтва на Закарпатті в другій половині XIX століття.⁶⁷ Із Змієвих портретів збереглися зображення першого Пряшівського єп. Григорія Тарковича, фундатора Пряшівської єпархіяльної бібліотеки – Івана Ковача († 1834) та визначного Пряшівського каноніка – Андрія Хіри († 1840). З жанрових його картин можна б згадати його знамениту – *Процесію на свячення води* на Богоявлення, *Земплинське весілля* та *Вибір нареченої* на відпусті в Красному Броді.

Йосиф Змій-Миклошій помер у розпалі своєї видатної праці у Пряшеві, дня 1 грудня 1841 року. Його поховано на пряшівському кладовищі. Та 1924 р. його гріб завалився, і ніхто не відновив його надгробного пам'ятника. Таким чином, слід за

⁶⁶ *Г. Островський*. Вказана праця. – С. 15; СХУ. – С. 90; про його навчання у Краснобрідському монастирі див.: Науковий збірник МУК в Свиднику. Т. I. – Пряшів, 1965. – С. 52.

⁶⁷ *В. В. Рубан*. Український портретний живопис другої пол. XIX і початку XX століття. – Київ, 1986. – С. 144. В Національному музеї у Львові знаходиться портрет о. П. Паславського, пароха св. Варвари у Відні, що його намалював Змій-Миклошій (Миклошій); його описала *Софія Малець*: *Незабутня постать о. П. Паславського* // *Мета*. – Львів. – 1992. – Ч. 3. – 29.III. – С. 5.

ним пропав.

б) По смерті Йосифа Змія-Миклошшія, Пряшівським єпархіальним малярем став його небіж, *Михайло Змій-Миклошшук (1818-1850)*, родом теж із Словінок. Він любувався малюванням портретів, але обставинами життя був змушений посвятитися церковному малярству, зокрема розписові іконостасів. Однак він не встиг уповні розвинути свого художнього хисту, бо замолоду помер. Залишив по собі гідний пам'ятник – розпис іконостаса у парафіяльній церкві міста Мукачеве.⁶⁸

в) *Михайло Манкович (1785-1853)* – був одним з найбільш популярних закарпатських іконописців, що у своїх художніх картинах здійснював пориви свого поетичного серця.⁶⁹

Михайло Манкович народився 1785 р. у с. Блажово на Пряшівщині.⁷⁰ Середню освіту набув у Сабінові та Левочі, а богослов'я закінчив в Ужгороді. Ставши священником, значну частину часу присвячував малярству. Трапилось, що до його деканату навідався Мукачівський єп. Андрій Бачинський. На зібранні окружного духовенства Манкович не дуже слідкував за ходом нарад, але потайки рисував олівцем портрет старенького вже владики, з довгою білою бородою. Владика скоро спостеріг, що Манкович не стежив за нарадами й непомітно підійшов до нього. Побачивши свій «портрет», Бачинський зразу пізнав небувалий хист молодого священника й на свій кошт вислав його до Відня на студії малярства.

Спочатку Манкович сумлінно вчав на виклада, але по якомусь часі романтичний Відень зачарував його й він почав занедбувати свої студії.⁷¹ Коли ж єп. Бачинський дізнався про розгульне життя свого стипендиста, то перестав посилати йому допомогу. Манкович щойно тоді опам'ятався, але вже було пізно. Тож, кинувши у свою торбину палітру й кілька пензлів, він вибрався на мандрівку через Львів і Київ до Москви. Утримувався з того, що в дорозі намалював. Під час мандрівки він заходив до славніших церков, щоб на місці студіювати твори видатних іконописців. Так він покинув священство й цілковито віддався малярству.

Наприкінці 1809 р. по смерті єп. Бачинського Манкович вернувся до Відня і став дяком при церкві св. Варвари. Одночасно продовжував свої студії в Академії образотворчого мистецтва. Одержавши диплом, Манкович 1813 р. повернувся в рідні сторони вже як визначний живописець і з запалом віддався творчій праці при розписуванні наших церков. Він розмалював церкву у с. Снаково і Нижня Радвань, де по ньому залишилася досить удала картина *Покладення Христа до гробу*. Зразу роз-

писав іконостас у Чабалівцях (1814 р.), а відтак у Біловежі (1817 р.). Згодом оздобив церкву у Фулянці (1830 р.), як також у Нягові (1831 р.) та в інших селах.⁷²

На доручення пароха катедрального храму в Пряшеві, кан. А. Хіри, Манкович зробив копії кількох образів західних художників, а саме: *Мати Божя з дитятком Ісусом, св. Вернард і Розмова Христа зі самарянкою*. Вони приміщені в бічних каплицях пряшівського катедрального собору.⁷³ З оригінальних полотен Манковича звертають на себе увагу: *Дочка Лота, Йосиф з жінкою путифара і Марія Магдалина*.

Наприкінці свого плодового життя Манкович потерпів частинний параліч і 1851 р. удався на передчасний відпочинок, проживаючи останні свої роки в Ужгороді, де й помер 21 жовтня 1853 року. На жаль, місце його спочинку нам невідоме.

г) *Іван Ромбауер (1782-1849)* – народився 28 травня 1782 р. в Левочі на Спішу.⁷⁴ Його батько був різьбарем. У той час у Левочі працювало декілька професійних малярів-портретистів, які, збагнувши малярський хист юнака, охоче підтримували його художні пориви. Основу малярської штуки Ромбауер набув у відомого данського портретиста Івана Я. Штундера, який у тому часі також перебував у Левочі. 1804 р. Ромбауер перенісся до Пряшева, де став малярем багатой купецької родини Штайнгюбелів. Малював на замовлення портрети членів знатних родин Східної Словаччини. Він також часто заїжджав до Бардіївських купелів, де малював портрети заможніших купелевих гостей. Там на нього звернув увагу волинський граф Лінський і 1806 р. взяв його з собою до Петербурга, де він лишився аж до 1824 року.

У Петербурзі Ромбауер закінчив академію малярства, удосконалився в писанні портретів і набув велике замилювання до іконописання. На доручення Графа Бобринського, для родини якого Ромбауер намалював кілька портретів, він став придворним малярем царя Олександра I (1777-1825), а згодом членом Імператорської академії мистецтва. З петербурзької доби відома його ікона – *Воскресіння Ісуса Христа*, ескізи якої Ромбауер приніс з собою до дому.

По своїм повороті до Пряшева Ромбауер почав розписувати церкви і в скорому часі вславився як знаменитий іконописець. За зразок його майстерності можемо взяти іконостас у с. Цернина, біля Свидника. На жаль, його іконописні роботи на Пряшівщині ще донині не досліджені, й тому годі щось конкретного сказати про творчість Ромбауера у

⁶⁸ *Alexu*. Вказана праця. – С. 81.

⁶⁹ *Ibid.* – С. 82-86; *С. Гапак*. Маляр М. Манкович // Дружно вперед. – 1955. – ч. 11. С. 14-15; *І. Мацінський*. Михайло Манкович, 1785-1851 // *Дукля*. – 1970. – ч. 3. – С. 79.

⁷⁰ З роду Манковичів з Блажова вийшов також Мукачівський єп. Ю. Г. Блажовський (1738-1742). Ставши єпископом, змінив своє прізвище згідно з рідним своїм селом на *Блажовський*. – *А. Пекар, ЧСВВ*. Нариси... – С. 199.

⁷¹ Манкович висвятився в неодруженім стані.

⁷² Майже всі живописні роботи Манковича подані у збірнім творі про мистецтво в Угорщині під назвою: *Magyar művészet 1800-1850*. – Budapest, 1896. – Р. 433.

⁷³ Згадані полотна Манковича були нещодавно відновлені відомим художником М. Йорданом, про якого розкажемо пізніше.

⁷⁴ Див.: *С. Гапак*. Іван Ромбауер – маляр Пряшівщини // Дружно вперед. – 1952. – ч. 7-8. – С. 45-47; *К. Галасова*. Майстер портретів // Нове життя. – Пряшів, 1972. – 18 серпня. – С. 5; *Й. С.* 190 років з дня народження художника Яна Ромбауера // Дружно вперед. – 1972. – ч. 8. – С. 25.

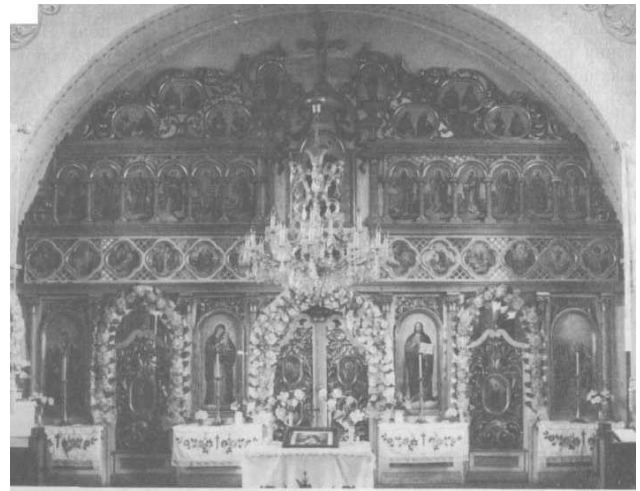
царині церковного малярства. Художник помер на розрив серця 12 лютого 1849 р. в Пряшеві, але місце його відпочинку нам не відоме.

Й. Змій-Миклошій.
Портрет Пряшівського єп. Григорія Тарковича († 1841)

І. Ромбауер.
Намісна ікона Матері Божої
у с. Цернина, Пряшівщина

Богданські.
Іконостас у с. Кусино, р-н Михайлівці,
з кінця XIX ст.

5. ІКОНОПИСЦІ ДРУГОЇ ПОЛ. XIX СТОЛІТТЯ

У другій половині XIX ст. розписування церков на Пряшівщині майже повністю перебрала польська родина *Богданських*, що видала аж сімох церковних малярів.⁷⁵ Першим художником у сім'ї *Богданських*, яка проживала в містечку Ясліска, був *Йосиф Богданський (1800-1884)*, а за ним два його сини, *Павло (1831-1909)* та *Антін (1836-1918)*. Відтак прийшли два сини Павла, *Іван* і *Фелікс*, як теж два сини Антона, тобто *Михайло* та *Зігмунд Богданські*. У Пряшівській єпархії вони разом розписали аж 25 церков. Але їхній іконописний стиль зовсім не відповідав вимогам східного іконописання, а малювали вони тільки олійними фарбами на крейдяній основі.

Далеко ближчим до вимог східного іконописання був професійний живописець *Фердинанд Видра (бл. 1815-1879)*, який працював переважно в Мукачівській єпархії як урядовий єпархіяльний маляр.⁷⁶ Видра вивчав малярське мистецтво у Відні, а відтак у Римі. Його так характеризує вище згаданий *Островський*: «Як урядовий маляр-художник Мукачівської єпархії, він прагне перенести на місцевий ґрунт принципи та прийом італійського пізньобарочного декоративного живопису. Його твори відзначаються композиційним розмахом, декоративністю колориту, динамікою і реалістичною достовірністю персонажів та зображеного простору. Цей дух і традиції монументального живопису Італії XVIII ст. виявилися дуже живучими. Ними пройняті роботи багатьох закарпатських монументалістів XIX – першої пол. XX ст., від Ф. Видри і Г. Рошковича до Д. Вирага та Й. Бокшая».⁷⁷

⁷⁵ M. Przeździecka. Dzieje rodu Bogdanskich, malarzy cerkiewnych po obu stronach Karpat // Науковий збірник МУК в Свиднику. Т. I. – Пряшів, 1965. – С. 107-125; про них автор писав: Греко-католицький календар на 1982 рік. – С. 114-116.

⁷⁶ «Шематизм Мукачівської єпархії на рік 1868» (С. 16) вперше згадує Видру як «єпархіяльного маляра».

⁷⁷ Г. Островський. Вказана праця. – С. 18.

Важливіші роботи Видри – це іконостас і ряд ікон у катедральному храмі в Ужгороді (1858), оздоблення церков у Мукачеві, Білках, Зарічеві, Новоселиці, Великому Давидкові, Ростоці, частинно у Вел. Копані та ін.⁷⁸ На старість Видра перебував у селі Білки, де й помер 1878 року.

Ігнат Рошкович (1854-1915) – один з найвишараніших закарпатських майстрів живопису й знаменитий портретист.⁷⁹ Народився 28 вересня 1854 р. у с. Славківці на Земплині, де його батько був тоді парохом.⁸⁰

І. Рошкович. Автопортрет (1870)

Перші кроки в малярстві зробив під керівництвом гімназійного вчителя рисунку в Ужгороді Ференца Хевердле,⁸¹ який спостеріг малярський хист юнака й давав йому приватні лекції. На вакаціях Рошкович вдосконалювався в живописі в єпархіального маляра Ф. Видри, який тоді вже перебував у с. Білки.

У 1875 р. Рошкович поступив до академії мистецтва в Будапешті, де студював під керівництвом видатних малярських живописців Д. Бенцури та Б. Секеля. Після закінчення академії (1879) Рошкович отримав стипендію і виїхав до Парижа, а згодом до Мюнхена, де завершив свою художню освіту під

керівництвом академіків К. Пілотті й А. Вагнера. Для удосконалення свого художнього стилю Рошкович відбув ще й довшу студійну подорож по Італії, де протягом двох років старанно вивчав мистецтво пізнього ренесансу.

З Риму Рошкович вернувся до Ужгорода, де короткий час працював як учитель рисування при гімназії, а 1885 р. перенісся до Будапешта, що відтоді став центром його діяльності і його слави. Фундаментальною його роботою в малярській столиці було розписання залі св. Стефана в королівському палаці (1896). Тут не місце розписуватися про успіхи Рошковича на полі світського живопису,⁸² але радше звернемо нашу увагу на його церковні розписи, в яких він не менше блиснув своїм генієм, захоплений своєю подорожжю до св. Землі.

У рр. 1880-1890 Рошкович виконав більшу кількість храмових розписів по цілій Мадярщині. Його монументальні розписи ще й сьогодні оздоблюють стіни базиліки св. Стефана в Будапешті. За свої роботи в ділянці релігійного живопису Рошкович не один раз був відзначений різними нагородами чи преміями, включно з золотою медаллю, присудженою йому угорською владою 1900 року.

Літом Рошкович часто приїжджав на Закарпаття, де не дармував, але ревно брався за малярську кисть, щоб оздоблювати також рідні церкви.⁸³ Ось так він розписав церкви чи намалював вівтарні ікони в с. Красношори, Вел. Копаня, в Ужгородській церкві на Цегольні, в Мукачеві та ін. Пряшівський катедральний храм величається прекрасною його плащаницею з 1891 р.⁸⁴ Рошкович почав був розмальовувати катедральний храм у Пряшеві, але через неприхильну критику одного з каноніків,⁸⁵ замалював своє ім'я на монументальних фресках над бічними каплицями й покинув працю, що її по ньому закінчував *Микола Змії*,⁸⁶ який однак не дорівняв геніальності Рошковича.

Найбільш знаною іконою, написаною І. Рошковичем, є копія Клокочівської чудотворної ікони Пресв. Богородиці, про що було слово вище. Помітною є також його ікона *Св. Кирило і Методій, апостоли слов'ян*, підписана ним кириличними літерами. Це ікона, що її Рошкович намалював 1876 р. олією на полотні для тодішнього диригента катедрального хору в Ужгороді о. Юлія Дрогобецького. Вона тепер зберігається в Ужгородському художньому музеї.⁸⁷

⁸² Про мистецькі твори Рошковича чисто світського характеру див.: *Művészeti Lexikon*. – Budapest, 1926. – Р. 691.

⁸³ Церковні праці Рошковича досить докладно описує Островський: *Вказана праця*. – С. 21.

⁸⁴ Знимка плащаниці: *Листок*. – 1891. – Ч. 22. – С. 258.

⁸⁵ Під впливом ренесансу Рошкович занадто віддалився від традиційного іконописання, притаманного східному обряду. Незазваний канонік мав десь зауважити: «То якось не по-нашому!».

⁸⁶ Точніших даних про *Миколу Змія* нам не вдалося віднайти. Однак з його робіт у Пряшівському катедральному храмі можемо зробити висновок, що він належав до кращих художників Пряшівщини.

⁸⁷ Ю. Дрогобецький пізніше став Крижевським єпископом у Югославії (1891-1914). По його смерті брат владики подарував цінну ікону Св. Кирила і Методія Мукачівському єпископові. Вона зберігалася в єп. резиденції в Ужгороді; совіти її забрали й примістили в Ужгородському художньому музеї.

⁷⁸ Видра малював також римо-катол. костели в глибині Мадярщини. Знані його картини у містечку Шарпал і у славній базиліці Веспрему. Див.: Грекокатол. календар на 1982 р. – С. 116.

⁷⁹ *Рубан*. Вказана праця. – С. 144-145; *Г. Островський*. Вказана праця. – С. 20-25; *Изворин*. Вказана праця. – С. 391-393; *Művészeti Lexikon*. – Budapest, 1926. – Р. 691.

⁸⁰ Батько художника о. *Ігнатій Рошкович (1822-1895)* визначався як духовний письменник. Як вдівець, став професором духовної семінарії в Ужгороді, а згодом каноніком.

⁸¹ Про Ф. Хевердле († 1910) див.: *Г. Островський*. Вказана праця. – С. 18-20.

Хоч Рошкович виконував свої живописні роботи під впливом західних майстрів, в яких він навчався, все ж таки він виробив свій власний стиль і спосіб іконописання, будучи прив'язаний своїм серцем до рідної церкви й народу, тому його сміливо можемо зарахувати до закарпатських іконописців.

Останніми роками своєї життєвої мандрівки Рошкович часто хворів. Ба, що гірше для кожного художника, він почав сліпнути. Помер у Будапешті 29 листопада 1915 р., на 61-ім році свого творчого життя.

Домінуючим жанром закарпатського образотворчого мистецтва під кінець XIX і на початку XX ст. залишився надалі релігійний, тобто церковний живопис. Цитуючи Островського, можна сказати, що «характерними майстрами того часу були такі епігони традиційної пізньоакадемічної манери, як єпархіяльний живописець Юлій К. Фенцик,⁸⁸ Микола Головчак, Гаврило Мигаль, Іван Чміль, Ніль Сильвай, Едвард Гриняк та інші. Жоден з них не відзначався творчою своєрідністю, а їхні роботи так і не піднялися над рівнем посередності».⁸⁹

Наприкінці XIX ст. на Закарпатті трудилися також галицькі малярі, як напр., згаданий *Микола Головчак*, який перебував у Давидкові й розписав церкву у Лохові,⁹⁰ та *Іван Чміль*, що розписав церкву в с. Жуків.⁹¹ Але найкращим з них був таки *Геофіль Копистинський (1844-1916)*, що розмалював цілий ряд церков на Закарпатті.⁹²

6. ПОЧАТКИ ТВОРЧОГО ЗАХОПЛЕННЯ XX СТ.

На початку XX ст. на арену художнього малярства виступає нове покоління закарпатських іконописців, між якими відзначилися: Юлій Віраг, Юлій Яцик-Іяс, Йосиф Бокшай і Микола Йордан.⁹³

Юлій Віраг (1880-1949) – народився в Хусті 1 листопада 1880 р.⁹⁴ Закінчивши гімназію в Ужгороді, поїхав до Парижа на науку малярства в Академію Жульєна, а звідти перейшов до академії мистецтва у Мюнхені, де здобув диплом професійного живописця. Неспокійний його характер спонукував його до частих подорожей по цілій Європі. Нарешті, 1901 р. виїхав до Америки, де здобув нагороду

за монументальну свою картину: *Коронація П. Д. Марії*. Вернувшись додому, незабаром вступив до оо. Василіян на Чернечій горі біля Мукачеве, де розписав іконостас і монастирську церкву в пізньобароковій стилі.

Вірагів неспокійний дух знов загнав його у світ. Так ото його мобілізовано 1915 р. до війська, й він перебував майже три роки на італійському фронті. Додому вернув уже хворою людиною. Розписавши зі смаком кілька закарпатських церков, 1928 р. був назначений єпархіяльним малярем.⁹⁵ Відтоді йому жилося краще.

На жаль, його розписи не вивчені й тепер немає можливості ототожнити хоча б важливіші його роботи чи визначити ним розписані церкви. Крім монастирської церкви на Чернечій горі, Вірагові приписують іконостаси у Новому Давидкові й Чаповцях, як і чарівну ікону: *Успення Божої Матері у Знятцівській церкві*.⁹⁶ Повалений затьмяною недугою, Ю. Віраг помер у Мукачеві 22 березня 1949 р., на 69-му році свого неспокійного життя.

Юлій Яцик-Іяс (1874-1941) – обдарований живописець, проте дуже складної біографії. Своє рідне ім'я *Яцик* змадяризував на – *Іяс*.⁹⁷ Як амбітний юнак навчався в Будапешті, Мюнхені й Парижі. По закінченні академії малярства побував ще у Відні та інших європейських країнах, відвідав навіть Америку. Нарешті вернувся на рідні землі й лишився вірним Закарпаттю.

Яцик-Іяс писав закарпатські пейзажі й побутові картини з життя селян, розписував церкви й церковні ікони. 1922 р. став урядовим малярем Мукачівської єпархії. Помер в Ужгороді на 67-му році свого творчого життя.⁹⁸

Йосиф Бокшай (1891-1975) – академічний маляр, а за совітів народний мистець Укр. РСР й доцент Львівського університету, чи не найкращий мистець з усіх іконописців, що їх досі Закарпаття видало.⁹⁹

Йосиф Бокшай народився 2 жовтня 1891 р. в Кобилецькій Полянці на Мараморощині, де його батько був греко-катол. священиком. Виростав серед чудових лісистих Карпат, серед квітучих полонин і бистрих гірських потоків, де глибоко вдиху-

⁸⁸ Юлій К. Фенцик – урядовий маляр Мукачівської єпархії, разом і різьбар, і золотник. Здебільшого трудився в Сукмарським комітаті. Найкраща його робота – гр.-кат. церква у Великому Каролі, тепер у Румунії. Лишилися гарні його образи в церкві с. Велика Копаня (*Листок* – 1888. – Ч. 23. – С. 363).

⁸⁹ Г. Островський. Вказана праця. – С. 30.

⁹⁰ Головчак почав розписувати церкви на Закарпатті 1874 року: *Листок*. – 1888. – Ч. 7. – С. 112.

⁹¹ Г. Островський. Вказана праця. – С. 29.

⁹² СХУ. – С. 111; М. Ткаченко. *Геофіль Копистинський*. – Київ, 1972 (збірка творів Копистинського).

⁹³ Тут не зараховуємо визначних закарпатських художників, які працювали переважно на полі світського малярства. Про них докладно розповідають Г. Островський і С. Гапак у їхніх згаданих працях.

⁹⁴ Про Ю. Вірага, див.: СХУ, 44; Островський. Вказана праця. – С. 32-33; Русській земледільський календарь на 1922 год. – Ужгород, 1921. – С. 112; Греко-католицький календар на 1983 рік. – Братислава. – С. 69-70.

⁹⁵ Див.: *Душпастьєрь*. – Ужгород. – 1928. – Ч. 5. – С. 116-117.

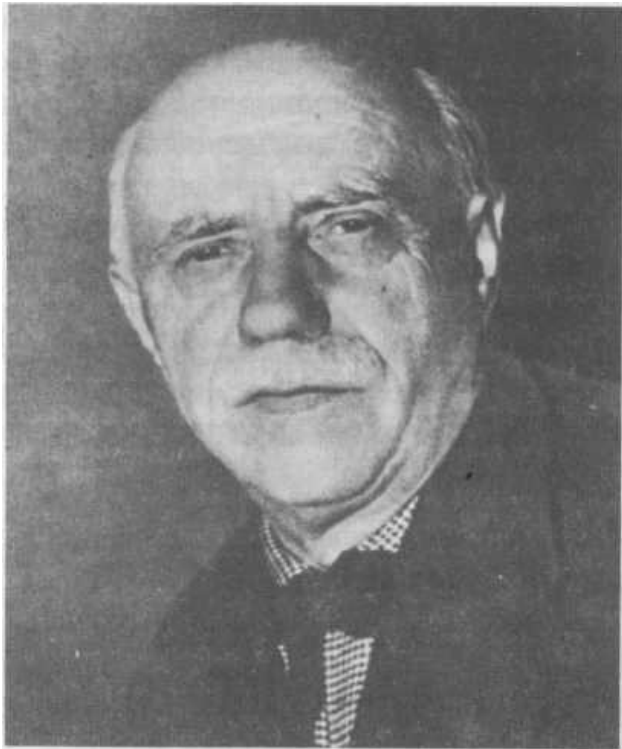
⁹⁶ Так подає *Русск. земл. календарь* (С. 112); Вірагові світські полотна подані: *Каталог меморіяльної виставки творів Ю. Г. Вірага*. – Ужгород, 1950.

⁹⁷ Г. Островський. Вказана праця. – С. 33-34; Грекокат. календар на 1983 р. – С. 69-73; *Благовістник*. – Ужгород. – 1922. – Ч. 1. – С. 16.

⁹⁸ Щоб одержати пост «єпархіяльного маляра», Яцик-Іяс намалював портрети всіх Мукачівських єпископів від канонізації єпархії, тобто від єп. І. Брадача до єп. А Паппа. Вищезгаданий «Благовістник» зауважує: «образи доволно слабкі».

⁹⁹ Про Й. Бокшая вже назбиралась багата література. Тут згадаємо тільки важливіші публікації: С. Гапак. *Сила ангажованого мистецтва*. – С. 82-85: його ж у «Дуклі» (1966. – Ч. 5. – С. 47-48; 1971. – Ч. 5. – С. 59-63); його ж у «Дружно вперед» (1966. – Ч. 9. – С. 18-19); Г. Островський. Вказана праця. – С. 37-41; В. Курильцева. Бокшай Йосиф Йосифович. Монографія. – М., 1962; СХУ. – С. 30; С. Пап // *Календар Благовістника на 1973 р.* – С. 93-96. Про іконописання Бокшая докладно розповідає *Изворин*: Вказана праця. – С. 413-414.

вав у себе чар і красу своєї рідної землі. Ще як учень Мукачівської гімназії звернув на себе увагу професора Тібора Калмара своїми чудовими рисунками. Малярства навчався в академії мистецтва в Будапешті. 1914 р. йому присуджено диплом академічного маляра за незрівнянну картину: *Христос на Закарпатті*.¹⁰⁰

Й. Бокшай, акад. маляр († 1975)

Під час світової війни Бокшай попав у російський полон. Перебуваючи на роботі в Україні, мав нагоду у вільному часі розписувати аквареллю місцеві краєвиди. Вернувшись додому, став професором рисунків в Ужгородській гімназії, а вільний час присвячував на малювання принадних пейзажних картин та історичних пам'яток. Празька виставка Бокшаєвих краєвих полотен у 1926 році представила його вже як досвідченого художника.

Як маляр Й. Бокшай крокував дорогою реалістів. Народ і природа рідного Закарпаття, з його чарівними горами й долинами, гірськими річками й заквітчаними полонинами, мальовничими селами й похиленими від старости дерев'яними церковцями – ось зміст його мистецького доробку. Побутові картини з життя робітників і селян, гуцульське весілля та колядники, обрядові звичаї й забави, все те знайшло місце на його принадних полотнах.¹⁰¹

Й. Бокшай також намагався піднести образотворче мистецтво на Закарпатті. Разом з академіч-

ним малярем А. Грицем-Ерделі,¹⁰² він заснував в Ужгороді школу малярства, з якої відтак вийшов цілий ряд визначних закарпатських художників, про яких докладно розповідає доцент С. Гапак.¹⁰³

Як глибоко віруючий художник Бокшай залюбки брався до розписування церков чи церковних ікон, що чарували своїм реалізмом і побутовим елементом. Його ікони цінні не тільки тому, що виконані на високомистецькому рівні, але зокрема тому, що вони рідні, наші. На його кармінах Христос благовістить верховинцям, навчає закарпатських дітей, виступає на тлі закарпатського краєвиду тощо. Бокшаєві ікони ще оздоблюють наші церкви, це ікони наших святих, св. Василя Великого, св. Івана Золотоустого, св. Кирила й Методія, св. Антонія та Теодора Мечерських, св. Ольги, св. Володимира та інших. А в своїх іконописних картинах, що приваблюють своїм ліризмом і задушевністю, Бокшай правдиво зображує щиру релігійність і побожність простолюття і вміло схоплює життєві риси свого народу.

Як видатний іконописець Бокшай розмалював Кирило-Методіївську церкву у Сторожниці (давніше Йовра) біля Ужгорода, монастирські церкви оо. Василян в Малому Березному й Ужгороді, церкву оо. Редemptористів у Михайлівцях, каплицю Учительської семінарії в Ужгороді, церкви у Руськові, Матівцях, Доробратові та в інших місцях. Напрестольними іконами кисті Бокшай можуть похвалитися церкви у Вел. Селменці (Зіслання Святого Духа), Чічеровцях (Покрова М. Б.) та у Сасові (Переображення). А вже на правду монументальним його твором є велетенська картина *Воздвиження Чесного Хреста*, що нею він оздобив 1938 р. весь плафон катедрального собору в Ужгороді. Під час Другої світової війни Бокшай ще встиг був розписати єпископську каплицю та написати кілька ікон для Маріяповчанської церкви.

Від 1950 р. Бокшай викладав живописне мистецтво у Львові. З нагоди його 60-річчя йому було присвоєно звання «заслуженого діяча мистецтва УРСР», а відтак звання «народного художника», спершу УРСР (1960), а відтак СРСР (1963). Від 1958 р. був також членом-кореспондентом Академії мистецтв СРСР. Помер на 85-му році свого плідного життя 19 жовтня 1975 р. в Ужгороді, де, на його особисте бажання, похоронив його католицький священник.¹⁰⁴

Миколай Йордан (1892-1977) – академічний маляр і рицар св. Сильвестра, був теж урядовим малярем Пряшівської єпархії.¹⁰⁵

¹⁰² Про А. Гриця-Ерделі (1891-1955) див.: *Изворин*. Вказана праця. – С. 258-265; *Г. Островський*. Вказана праця. – С. 41-44; *С. Гапак // Дукля*. – 1966. – Ч. 5. – С. 49-50. Збірку важливіших полотен Гриця-Ерделі опублікував *Г. Островський* у Москві 1968 р. Того ж р. 1967 *Г. Островський* опублікував збірку краєвих образів Бокшай.

¹⁰³ *С. Гапак*. Образотворче мистецтво українців Чехословаччини. – Пряшів, 1975; як і *Островський*.

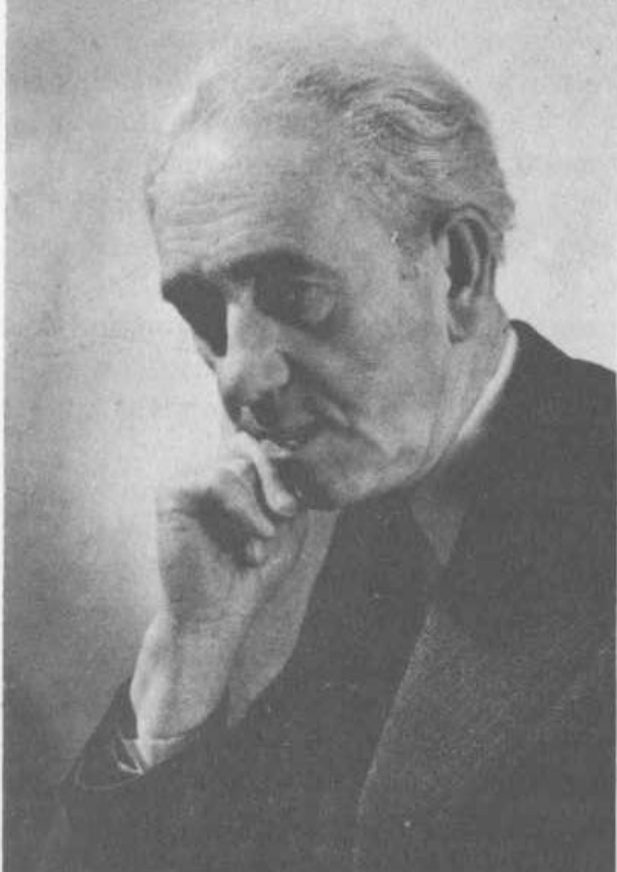
¹⁰⁴ Див. некролог Й. Бокшай: *Благовістник*. – Пряшів. – 1976. – Ч. 1. – С. 13.

¹⁰⁵ Див.: *М. Дубай*. «Мікулашу Йорданові 75 років», основна стаття у *Науковий Збірник МУК в Свиднику*, Пряшів 1967, кн. 3, 349-351; *С. Гапак // Дружно вперед*. – 1962. – Ч. 6. – С. 15; 1973. – Ч. 4. – С. 15-17; *M. Beitsetzer. Majster Mikulaš Jordán // Nové Obzory*. – Bratislava. – 1959. – Ч. 1. – С. 172-174.

¹⁰⁰ На картині зображений Христос, що виголошує «Нагірну проповідь» (Мт. 5:1-7:29), а навколо Нього стоять чи сидять чоловіки, жінки, дівчата, юнаки й дівчата; всі вони вбрані в народний одяг і уважно слухають євангельське слово.

¹⁰¹ Нашою метою не є розповідати про художню творчість Бокшай світського характеру, про що достатньо розказують *Островський* чи *Гапак*.

М. Йордан народився в Пряшеві 7 червня 1892 р. Академічні студії успішно покінчив у Будапешті під проводом художників Теодора Земплени та Едварда Балла. Вивчив також реставраційне мистецтво образів під наглядом славного малярського реставратора, проф. Діонісія Чанкі. І завдяки реставраційній роботі М. Йордана врятовано чимало визначних мистецьких пам'яток, що зберігаються у наших церквах Пряшівщини.

Миколай Йордан,
акад. маляр Пряшівської єпархії

Хоч Йордан розписав понад 90 церков, все ж таки в іконописанні він не був самостійним майстром, а радше копіював ікони й релігійні картини інших визначних майстрів. У Пряшівському катедральному храмі приміщена одна з кращих його Ікон *Воскреслий Христос*.¹⁰⁶ Відомі його портрети Пряшівських владик: С. Новака, Д. Няраді та П. Гойдича, ЧСВВ, що їх він намалював на доручення митр. А. Шептицького для митрополичої резиденції у Львові.¹⁰⁷

Миколай Йордан, член Чехословацької Академії мистецтва, 1937 р. був нагороджений папською медаллю «*Pro Ecclesia*», а 1947 р. Папа Пій XII нагородив його Орденем св. Сильвестра.¹⁰⁸ Йому було присвоєно також звання «заслуженого артиста ЧССР». Майстер М. Йордан відійшов до вічного жит-

тя у Пряшеві 18 квітня 1977 р. і був похоронений з Пряшівського катедрального храму, в якому він набирав свої творчі сили аж до похилого віку свого жертвенного життя.¹⁰⁹

* * *

Для заокруглення теми годиться бодай побіжно згадати деякі твори молодших мистців, а саме: Золтана Шолтеса, Адальберта Борецького та Е. Кондратовича.

Священик-маляр о. *Золтан Шолтес* (нар. 1909 р.) учився в Ужгородській художній школі під проводом Й. Бокшая. Він продовжує стиль і традиції свого славного вчителя. Написав більше ікон, але, на жаль, його полотна з релігійною тематикою zostали недослідженими, й тому його не беруть до уваги як закарпатського іконописця.¹¹⁰

Адальберт Борецький (нар. 1910 р.) почав малювати під проводом проф. А. Гриця-Ерделі. На полі церковного малярства він блиснув зворушливою картиною: *Біля Розп'яття* (1943) та побутовою іконою *Рахівська Мадонна*.¹¹¹

Ернест Кондратович (нар. 1912 р.) – «із захоптом розписував напівтемні інтер'єри сільських дерев'яних церков».¹¹² Відомі його ікони: *Освячення води* (1938) та *Закарпатська Мадонна* (1939). Щось більше про його іконописання нам годі довідатися.

І. Рошкович. Св. Кирило і Методій,
Пряшівська катедрa (1900)

¹⁰⁶ У Пряшівському соборі є ще друга Йорданова ікона: *Христос сівач*, приміщена над проповідальницею.

¹⁰⁷ Див.: *Русское слово*. – Пряшів. – 1928. – Ч. 30. – С. 3.

¹⁰⁸ *Благовістник*. – Пряшів. – 1947. – Ч. 5. – С. 3.

¹⁰⁹ Йорданів некролог: *Благовістник*. – 1977. – Ч. 1. – С. 15.

¹¹⁰ *Г. Островський*. Вказана праця. – С. 75-77; СХУ, 258.

¹¹¹ Там само. – С. 72-75; СХУ, 32-33.

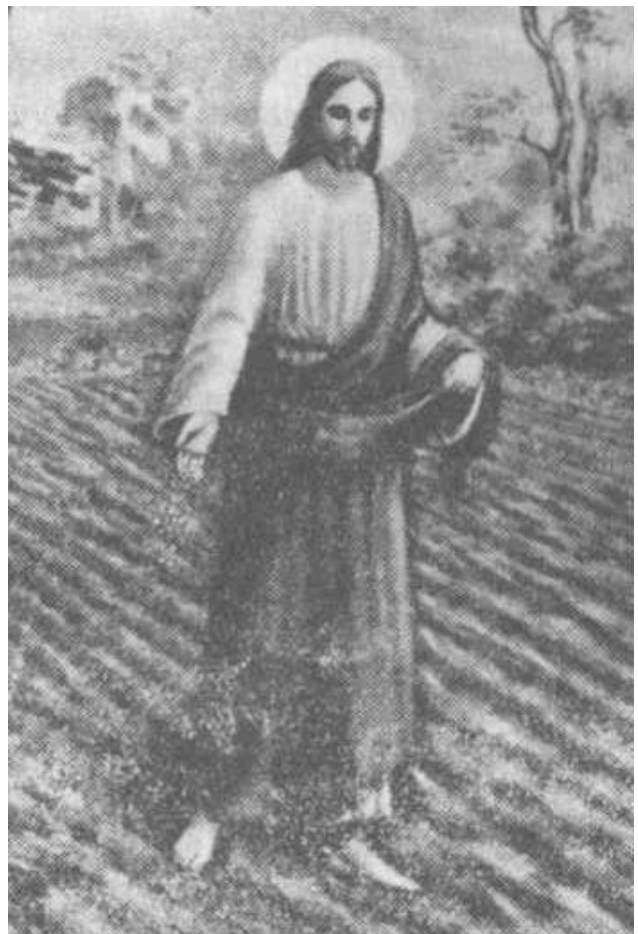
¹¹² Там само. – С. 873; СХУ, 11

ПІСЛЯСЛОВО

Цим неповним нарисом розвитку закарпатського іконописання ми поставили тільки слабкі основи до дальших дослідів, розшуків і реєстрації церковних ікон і давніх розписів. Усе, що ми тут написали, далеко не вистачає до зрозуміння й повного образу розвитку іконописання у нас. А нам необхідно здобути на мистецькі монографії, кольорові альбоми та критичні досліді закарпатських старовинних і нових ікон, щоб ними не величались чужі, бо ці ікони наші рідні, українські, щирі як та кришталева роса на цвітучих полонинах Срібної Землі. Коли ж чужі студіюють і величаються нашими іконописними цінностями, то чому б нам не зацікавитись і не гордитись цим нашим дорогоцінним надбанням сірих сторіч? На жаль, дослідники не дуже охоче беруться до розшуків релігійного мистецтва чи релігійної культури, хоч би на Закарпатті. Ось чому нам слід більше зацікавитися нашими іконописцями та їхніми новішими творами.

*Й. Бокшай. Напрестольна ікона Преображення
у с. Сасове, Закарпаття (1937)*

*М. Йордан. Христос Сівач,
Пряшівська катедрa (1928)*